

**Національна академія наук України
Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника**

**ВИДАВНИЧИЙ РУХ В УКРАЇНІ:
СЕРЕДОВИЩА, АРТЕФАКТИ**

**ДОПОВІДІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ
II Міжнародної наукової конференції
(Львів, 29 жовтня 2021 р.)**

Львів – 2021

УДК 655.4(477)«15/20»(063)
В 42

Видавничий рух в Україні: середовища, артефакти: доп. та повідомл. II Міжнар. наук. конф. (Львів, 29 жовт. 2021 р.) / НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаніка; наук. ред. Л. Головата; ред.-упоряд. В. Пасічник. Львів, 2021. 256 с.

Вміщено матеріали Міжнародної наукової конференції, що відбулася за участі науковців України, Польщі, Чехії, Канади та присвячена проблематиці видавничого руху в Україні XVI – початку XXI століття. Оприлюднено результати нових досліджень стародрукованої книги (на матеріалах українських і закордонних колекцій), виконаних із застосуванням методів історико-культурного, текстологічного, філігранологічного, бібліографічного аналізу тощо. Висвітлено видавничу активність, концепції та доробок політичних партій, культурно-просвітницьких товариств, освітніх закладів, наукових інституцій, мистецьких спілок, дисидентських організацій та окремих ключових постатей. Розкрито проблеми культури видавничої діяльності і якості її продукту, взаємодії та ролі суб'єктів видавничого процесу. Проаналізовано видавничий досвід українських і закордонних бібліотек, музеїв, архівів та значення їхніх фондів як джерельної бази дослідження видавничого руху.

Науковий редактор *Лариса Головата*
Редактор-упорядник *Володимир Пасічник*
Редактор *Людмила Ільницька*
Дизайн обкладинки *Олександри Квик*

Видання виходить у межах бюджетної програми «Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень» (КПКВК 6541230)

*Рекомендовано до друку
вченою радою Львівської національної наукової бібліотеки України
імені В. Стефаніка
Протокол № 3 від 2 вересня 2021 року*

ISBN 978-966-02-9707-4

© Львівська національна наукова бібліотека
України імені В. Стефаніка, 2021

вихованців теологічного відділу, зокрема їхні дисертації. Окремі учасники зібрання вступили у полеміку з приводу концептуальних засад такого видання. До прикладу, видавець Олександр Ковалевський стверджував, що журнал «За Соборність» був мало доступним широким масам, натомість є потреба в популярному, наближеному до народу виданні¹².

На першому після загальних зборів засіданні управи 19 жовтня 1936 року було вирішено випускати журнал «За Соборність», який мав редагувати Євген Богуславський. Крім нього, до редакційної колегії увійшли Володимир Федоренко, свящ. Михайло Кибалюк, Яків Бичковський, Михайло Кобрин та Іван Власовський¹³. Однак вже наприкінці грудня управа постановила утриматися від видання часопису через брак коштів. Утім, ішлося не про принципову відмову від випуску будь-якого журналу, а радше про зміну концепції видання, адже на думку членів товариства досі не існувало жодного суто народного православно-релігійного друкованого органу¹⁴. ТМППМ започаткувало такий журнал за матеріальної підтримки Волинської духовної консисторії¹⁵ щойно навесні 1937 року. Тепер часопис мав назву «Шлях» і справді відрізнявся від журналу «За Соборність» і своїм змістом, і викладом, і щомісячною періодичністю виходу¹⁶.

Отже, впродовж 1932–1935 років ТМППМ зуміло випустити дев'ять чисел журналу «За Соборність», який став першим друкованим органом товариства й обговорював на своїх сторінках різноманітні проблеми церковної історії та поточного релігійного життя. Однак видання не викликало великого читацького інтересу, й навіть самі видавці вважали його віддаленим від народу. Припинення випуску треба пов'язувати із загальним занепадом діяльності ТМППМ, а після його відродження нова управа вирішила випускати вже засадничо інший часопис, популярніший за викладом, який мав більше відповідати викликам часу.

¹² ДАВО. Ф. 63. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 86.

¹³ Там само. Арк. 88.

¹⁴ Там само. Арк. 92.

¹⁵ Листування з українською парламентською репрезентацією Волині, духовною консисторією та ін. організаціями про проведення зібрань, видань журналу «За соборність». ДАВО. Ф. 63. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 44, 47.

¹⁶ ДАВО. Ф. 63. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 93–94.

Віктор Михалевич (Київ)

Особливості пропагандистських карикатур виховного характеру на шпальтах харківського сатиричного часопису «Червоний перець» (1920–1930-ті роки)

Сьогодні доцільно глибше зрозуміти естетичні традиції засобів візуальної інформації, що мають пропагандистський зміст. Адже художня якість робить пропаганду істотно впливовішою. Прикладом цього може слугувати сатирична графіка харківського часопису «Червоний перець» 20–30-х років минулого століття. Спробуємо дослідити художні та змістові особливості карикатур виховного характеру, вміщених у цьому виданні, на прикладі найпоказовіших із

них. Споріднену тематику вивчали також інші дослідники¹, однак сучасні виклики спонукають до нових її інтерпретацій.

Журнал «Червоний перець» – один із найвідоміших тогочасних українськомовних сатиричних видань, що виходив у тодішній столиці радянської України. Часопис вирізнявся «гострою» графікою, націленою проти «шкідників» радянського устрою й пережитків старого дореволюційного ладу. У виданні працювали професійні художники, що орієнтувалися на сучасні модерністські течії в мистецтві – експресіонізм, футуризм, конструктивізм тощо.

Антирелігійна кампанія, розгорнута більшовиками проти віруючих у 20–30-х роках ХХ століття, стосувалася всіх релігій, розповсюджених на теренах колишньої Російської імперії. Культові споруди найпопулярнішої православної церкви руйнували або конфісковували під різні потреби, майно грабували, а священників заарештовували та нерідко вбивали. Радянській владі потрібно було продемонструвати простим людям недосконалість церкви. Цьому допомагала сатирична преса, зокрема й «Червоний перець». Щоб дискредитувати священників, у журналі зображали їх товстими жадібними пияками (карикатура Наума Карповського, 1934, № 4) або висміював віруючих як людей із застарілим мисленням (карикатура Анатолія Бондаровича, 1930, № 4).

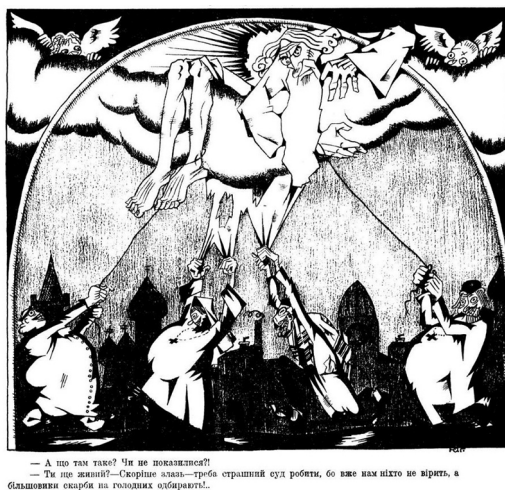
Антирелігійного змісту сповнена ілюстрація Самуїла Уманського (псевд. Самум) «Оманлива назва» (мал. 1), на якій зображено радянських робітників, що, посміхаючись, спалюють ікони на кострищі. Завдяки манері художника, а саме – «грайливій» ескізності, трагічність цієї теми повинна сприйматись на рівні легкого жарту. Зображення будівництва на задньому плані мало донести революційну ідею знищення всіх пережитків старого ладу та створення «нового порядку». Через реалістичний підхід автор назагал обережно використовує перебільшення в карикатурі, однак для посилення ефекту все ж вдається до підкреслення рис обличчя героїв та порушення пропорційності постатей.

Тематиці боротьби з релігією присвячена карикатура Юлія Ганфа «Перед страшним судом» (мал. 2), де священники намагаються скинути з хмари бога, щоб він здійснив страшний суд над більшовиками. Для більшої переконливості художник використав у композиції традиційну ієрархію іконопису: вгорі на хмарі – бог, по обидва боки – янголи, низ – світський. Вибрана манера також нагадує українське сакральне мистецтво, а саме гравюри ХVIII століття. Однак гротескність усіх персонажів надає ілюстрації комічності.

Мал. 1. Самуїл Уманський «Оманлива назва», «Червоний перець», 1930, № 2.

¹ Капелюшний А. О. Сатиричний журнал «Червоний перець». Львів, 1986. 143 с.; Роготченко О. О. Соціалістичний реалізм і тоталітаризм. Київ, 2007. 608 с.; Фіголь М. П. Політична сатира в українському мистецтві ХІХ–початку ХХ століття: короткий нарис. Київ, 1974. 56 с.

Мал. 2. Юлій Ганф «Перед страшним судом», «Червоний перець», 1930, № 2.

Протиставлення старого та нового часу в контексті антирелігійної кампанії можна спостерігати в ілюстрації, підписаній псевдонімом І. Екс (1928, №11), на якій зображено побожну бабусю, що пожертвувала гроші церкві, та її онука-піонера, який їй за це дорікає. Хоч карикатура й має модерні вигини лінії, але побудова композиції здебільшого класична.

Людину, що перебувала в конфлікті із радянськими законами, іноді апріорі розглядали як віруючу. Це підтверджує сюжет карикатури Володимира Нерубенка «Пропавав замах» (1929, № 12), де звільнений чиновник дорікає церковній іконі за те, що та не зберегла йому посади. Персонаж перебуває в темному приміщенні, а потворний вигляд героя не має викликати у глядача жодного співчуття. В ілюстрації проглядаються конструктивістські прийоми в зображенні форми.

Підозрілість, яку в органів влади викликали люди мистецтва та їхнє ставлення до церкви, відтворена в ілюстрації Юрія Юзепчука (1913, № 30). Карикатура повідомляє, що на місці зруйнованого храму побудують оперу, де співатимуть церковнослужителі. Твір має цікаве художнє вирішення – модерні хвилеподібні лінії у поєднанні з експресивними синіми та червоними плямами – яке, однак, не зовсім відповідає головному мотиву карикатури.

Ще одним аспектом карикатур «Червоного перцю» є «правильне сприйняття мистецтва» радянською людиною та її розваг. Пропаганда в сатиричній пресі 20–30-х років ХХ століття керувалася установками «нової більшовицької естетики». Дореволюційні зразки мистецтва часто приписували вульгарному смакові багатіїв, і радянська людина повинна сприймати їх з відразою. Так влада намагалася виправдати зубожіння людей. До західних віянь у мистецтві, наприклад до джазу, треба було ставитися з підозрою. Еротизм був під забороною, хоч культивування тіла в спортивних сюжетах ілюстрацій стало доволі популярним явищем.

У карикатурі Семена Зальцера «Культурна людина» (мал. 3) комічно зображено молоду пару, що слухає джаз та одягнута за взірцем західної моди. Автор підкреслив геометричність форм і фактури в постатях, що надало їм вигляду потворних манекенів і мало викликати в реципієнта неприязнь до західного способу життя. Роботам Зальцера притаманна стилістика конструктивізму та експресіонізму з характерними кубофутуристичними формами та образами.

Вона: — Ти відмовився їхати на село? І справедливо, там же така темрява: ні оперети, ні джаз-банду...

Мал. 3. Семен Зальцер «Культурна людина», «Червоний перець», 1930, № 14–15.

Показовою є карикатура Миколи Денісовського «Кому що» (1928, № 19–20), яка зображає учасників екскурсії в палаці, вражених розкішним інтер'єром, і тим ніби наголошує на хибному способі життя багатіїв при старому режимі. Ілюстрація повинна викликати ворожість до заможних людей і монархічного ладу, а натомість створює певний дисонанс у сприйнятті змісту непідготовленим глядачем завдяки занадто імпресіоністичній авторській манері виконання.

Карикатура Лева Каплана «Споживачі» (1930, № 14–15) зображає модну пару як приклад людей під шкідливим буржуазним впливом, що цікавляться джазом та оперетою. Художник застосовує імпресіоністичну стилістику, при цьому рисунок має вигляд монохромної акварелі з кількома акцентами малиновою фарбою.

У згаданій тематиці не обійшлося без критичного ставлення художників «Червоного перцю» до радянських установок щодо мистецтва. Наприклад, у карикатурі «Наші проекти костюмів для оперети» (1928, № 19–20) художник Яків Бельський відверто насміхається з оцінок радянських театрознавців, що критикували еротизм у костюмах акторів харківської оперети, та пропонує ідеологічно актуальні для режиму варіанти одягу для куховарки, спортсмена та студента. Лінійно, експресивно намальовані комічні персонажі ілюстратор об'єднав фрагментами чорних плям та яскравим синім тлом.

Можна підсумувати, що досліджені карикатури часопису «Червоний перець» здебільшого виконували винятково пропагандистську функцію. Водночас сатирична графіка вирізняється професійною плакатною подачею, що мало значний вплив на масового глядача.

Видавничий рух як виразник суспільних ідей і процесів

- ШАНДРА Валентина*
Видавничі практики земств українських губерній Російської імперії.....57
- ПРИЩЕПА Олена*
Навчальні заклади і книжкова культура міського простору
Правобережної України (друга третина XIX століття): вектори взаємодії.....61
- КОНОРКА Maria*
Funkcjonowanie lwowskich wydawców doby autonomii
w świetle ich korespondencji zawodowej.....63
- СЕДЛЯР Олександр*
Галицькі календарі середини XIX століття в оцінці української преси.....68
- Оксана КАРЛІНА*
Видавнича продукція Волинського губернського
статистичного комітету кінця XIX–початку XX століття.....71
- ВОЛОШЕНКО Вікторія*
Агатангел Кримський про українську друковану продукцію
московських лубочних видавців.....75
- ПАШУК Володимир*
Особливості видавничої діяльності Товариства «Просвіта».....79
- ХОМА Іван*
Видавнича діяльність Січових стрільців у 1920–1922 роках.....83
- ДОБРОЧИНСЬКА Валентина*
Українська навчальна література 1921–1939 років
як джерело до вивчення історії шкільництва
(за фондами Державного архіву Рівненської області).....85
- ФЕДЧУК Олександр*
Журнал «За Соборність» (1932–1935) – друкований орган
Товариства ім. митрополита Петра Могили.....87
- МИХАЛЕВИЧ Віктор*
Особливості пропагандистських карикатур виховного характеру
на шпальтах харківського сатиричного часопису
«Червоний перець» (1920–1930-ті роки).....90
- GYIDEL Ernest*
A «Blood Loss» to the Ukrainian Nation:
Discussions of Mixed Marriages in Krakivski Visti (1943).....94
- ГИЙДЕЛ Ернест*
«Опуст крови» української нації: дискусії про змішані шлюби
у «Краківських вістях» (1943).....97

Наукове видання

Видавничий рух в Україні: середовища, артефакти:
доповіді та повідомлення II Міжнародної наукової конференції

Науковий редактор
Лариса Головата

Редактор-упорядник
Володимир Пасічник

Редактор
Людмила Ільницька

Дизайн обкладинки
Олександри Квик

Комп'ютерне верстання *Володимира Пасічника*